

Vildmarkskultur för högstadiel elever: Program 2: Vildmarkskulturhistoria och skogen

Tid: En lektion (1½ h)

Tema: Vildmarkskulturhistoria, trosföreställningar och myter om skogen och vildmarken, allemansrätt, människan och naturen, jakt.

Tidspunkt: Vår, sommar, höst

Plats: Utomhus eller inomhus

Målsättning: Eleverna får en inblick i vår vildmarkskulturhistoria. Repetera allemansrätten. Förstå att människan är en del av naturen och beroende av naturen. Sporra till egna utflykter i skogen. Få en större förståelse för jakt idag. Träna upp sociala förmågor.

Material: Bild av hållristning. Kort med trosföreställningar/myter. Regelkort till allemansrättsdrama. Papperslappar. Penna. Några plastlådor.

Råd för programmet:

- Programmet kan utföras inomhus, eftersom uppgifterna inte kräver en utomhusmiljö, men programmet kan med fördel dras utomhus. Utomhus finns mera plats och utrymme för drama och grupparbete.
- Fågellockande visselpipa (t.ex. järppipa) är ett bra sätt att samla eleverna vid de olika programpunkterna eller om du annars behöver få elevernas uppmärksamhet (om programmet utförs utomhus). Berätta om fågeln som pipan härmar, t.ex. järpen och visa bild av järpe. Järptuppen visslar högljutt på våren och hösten. Typisk revirfågel och därför lätt att locka till sig. Roligt om vildmarksfaddern själv kan härma en fågel. En liten bjällra eller en liten koskälla kan också användas om man inte får tag på en järppipa.
- Programmet innehåller några korta texter inför och efter uppgifterna. Texterna fungerar som stöd för vildmarksfaddern inför uppgiften och programmets helhet. Vildmarksfaddern väljer hur texterna används.

1. Introduktion

Tid: 5–10 min

Material: Bild av hällristning (finns att printa ut i slutet av programmet).

Introduktion som börjar med presentation av vildmarksfaddern och av lektionens tema.

Vildmarkskulturhistoria

Att vara jägare och fiskare i vildmarken är en del av vår kulturhistoria. För våra förfäder under stenåldern var allt omkring dem vildmark och ödemark. De var helt beroende av jakt, fiske och att samla in allt som naturen kunde ge. I skogarna fanns mycket älg, hjort, hare, bäver, skogsfågel och ren och i havet och sjöarna fanns mycket fisk. Markerna utan odlingar och skogarna de kunde röra sig i var vidsträckta. De tog tillvara allt från djuren och från naturen. Förutom att själva använda pälsar och skinn var handeln med dem en viktig näringsgren. Både män och kvinnor jagade och fiskade. Man har funnit hällristningar av människor jagande och fiskande olika djur och hällristningarna var förknippade med jakt- och fiskelycka.

Våra förfäder hade stor kännedom om naturen och hur man skulle leva helt enligt naturens villkor och enligt det som naturen kunde ge under olika årstider.

Då människan började odla marken och ha boskap var inte jakt och fiske lika viktigt längre. Men länge hade ändå jakten en viktig betydelse som sidonäring och vid kusterna och sjöarna var fiske, sjöfågeljakt och sälfångst viktiga.

Fundera tillsammans:

- Varför jagar man, fritids fiskar man och samlar in bär och svamp idag?
- Har någon av er vildmarksliv, jakt eller fiske som hobby?
- Vad med er släkt och närmaste förfäder?
- Tidigare var allt vildmark. Vad är vildmark idag?

Idag har vildmarken en annan betydelse för de flesta av oss och vi vistas i naturen för rekreation. Vi vandrar, vi jagar och fiskar fortfarande som hobby och har andra hobbyn och aktiviteter i naturen som ger oss upplevelser och välmående. Våra förfäder skyddade sig mot vildmarken och djuren. Idag är vildmarken på många håll inhägnad och vi människor finns överallt annanstans. Nu måste vi istället skydda naturen och djuren för att ha en vild natur kvar.

2. Myter och trosföreställningar om skogen samt djur och väsen i skogen

Tid: 20–30 min

Material: Kort med trosföreställningar/myter (finns att printa ut i slutet av programmet).

För våra förfäder har skogen betytt en gräns där människans hemområde slutade och ett oberäkneligt område började. Man var ändå beroende av skogen och man måste ofta bege sig dit för att få bränsle, byten till mat och andra material. Man trodde att skogen var hem för flera olika väsen och man måste hålla sig på god fot med dem. Hur människan behandlade och respekterade skogen påverkade hur vildmarken behandlade människan.

Förutom hur de olika väsendena i skogen påverkade människornas liv hade man också många olika trosföreställningar och myter om djuren och regler förknippade med jakten. Vi skall i nästa uppgift bekanta oss med några av myterna och reglerna.

Klassen delas in i grupper på 3-4 elever. Varje grupp får ett kort med tips/frågor om en trosföreställning/myt i skogen. Eleverna skall tillsammans försöka lista ut eller hitta på vad trosföreställningen/myten är. Flera grupper kan ha samma myt. Vet de inte kan de få hjälp av vildmarksfaddern. Vildmarksfaddern har alla berättelserna. Vildmarksfaddern står vid sidan om och följer med hur eleverna klarar av att få reda på/hitta på myten och hjälper till vid behov. Efter en stund samlas alla i ring och varje grupp berättar för de andra om trosföreställningen/myten. Det är inte det viktigaste att de har fått myten/trosföreställningen rätt, utan att de funderar och hittar på. Vildmarksfaddern kan sedan berätta den verkliga historien.

1. Myt/Trosföreställning om Tapio

Tapio var skogsguden i den gamla finska mytologin. Han styrde och härskade över skogen och beskyddade skogsdjuren. Han hade makt att ge djuren till jägarna som byte eller låta djuren gå fria. Tapio bodde i skogen Tapiola och hans fru var skogsgudinnan Mielikki. Tapio var människolik och han kunde komma och sätta sig vid lägerelden. Han var otroligt lång, som en gran, och hans huvud var uppe bland grantopparna. Men han kunde byta storlek och skepnad. Ibland tog han skepnaden av en fågel. Tapio hade ett bord ovanpå en lågväxt och tät gran. Människorna hämtade gåvor till Tapios gran, offergåvor. Det kunde vara matvaror eller en del av fångsten. Då kunde man få god jaktlycka och man kunde på det sättet hålla sig på god fot med Tapio. Det står skrivet om Tapio och hans familj i Kalevala.

1.Kort

- Skogens gud eller härskare i finska mytologin
- Hur såg han ut?
- Vilken makt hade han?
- Vem var Mielikki?
- Offergåvor och jaktlycka förknippade med honom.
- Vad har en lågvuxen gran med honom att göra?
- I vilken bok är det skrivet om honom?

2. Myt/Trosföreställning om björnen.

Björnen har för våra förfäder ansetts som ett heligt djur. Björnen var inte ett vanligt skogsdjur utan mer som en skogsmänniska som man trodde förstod vad man sade. Björnen ansågs vara mycket klok och härskare över skogen. Man var rädd för och respekterade björnen. Man ansåg den inte vara ett rovdjur och man trodde inte på att björnen anföll människan utan någon speciell orsak. Om en björn blev arg och anföll en människa trodde man att en häxa hade hetsat björnen att bli arg. Eftersom man trodde att björnen förstod vad man sade fick människorna förr inte säga björnens namn, alltså namnet Björn. Det var för heligt för att uttalas och kunde vara olycksbringande om man sade namnet Björn. Om man sade

björnens namn kunde den vända sig mot den människan och bli arg. Därför använde man olika omskrivningar och smeknamn för björnen. På svenska finns t.ex. smeknamnen: Brunpäls, Storfot, Myrtass, Honungstass och Nalle. På finska finns smeknamnen, t.ex. Matti, Metsävaari, Vanha, Haltia, Suuriherra, Otso, Jumalan mies.

2. Kort

- Hur uppfattade våra förfäder björnen?
- Varför fick man inte säga dens namn?
- Vilka olika namn hade man för björnen? (Både svenska och finska).
- Varför kunde björnen anfälla en människa?

3. Myt/Jaktregel om sovande djur.

Jägaren måste alltid väcka ett sovande djur innan jakten kunde börja. Speciellt viktigt var det under jakten att väcka björnen under dens vintersöm. Man trodde att då ett djur sover var dens själ inte inne i kroppen. Dödades djuret i sömnen kunde själen inte hitta tillbaka in i kroppen och bli kvar och pina och plåga jägaren. Jägaren visslade lågt innan jakten började. Det skulle ha varit fruktansvärt om björnens själ blev kvar och plågade jägaren. Björnen var helig och härskade över skogen.

3. Kort

- Varför måste våra förfäder väcka ett sovande djur innan jakten?
- Vilket djur var speciellt viktigt att väcka?
- Vad kunde hända om man inte väckte den?

4. Myt/jaktregel om fiske och jakt på samma utflykt.

På vildmarkstur skulle man helst inte jaga och fiska på samma gång. Då fick man skogens onda väsen över sig. Man skulle hålla vatten- och landvarelser åtskilda. Man offrade också till olika gudar/väsen för att få jakt- och fiskelycka. Det gällde också vid matlagningen. Man skulle helst inte koka fisk och vilt i samma gryta. Då förlorade man jaktlyckan. Om man hade kokat fisk i en gryta skulle man diska den omsorgsfullt innan man kokade kött i grytan. Men orsakerna kunde nog också vara smakolägenheter.

4. Kort

- Våra förfäder jagade och fiskade inte under samma utflykt. Varför?
- Kokade man viltkött och fisk i samma gryta?

5. Myt/Trosföreställning om skogens beskyddare.

Skogens beskyddare var skogsväsen som påminde om människor, men de kunde anpassa sig till sin levnadsmiljö och därmed svåra att upptäcka. I en låg skog var de korta, i en skog med höga träd var de långa. På ängen var de gräsets höjd. De rörde sig ensamma eller i små grupper. Människan måste stå på god fot med skogens beskyddare. Hur skogens beskyddare förhöll sig till människan berodde på hur

människan behandlade skogen och det vad skogen gav. Man hämtade gåvor till skogens beskyddare och man respekterade skogen. Då såg beskyddarna till att människorna hade mat och skyddade människorna från hotande faror. De påverkade jakt- och fiskelyckan och vädret. Olika djur hade också sina egna beskyddare. Retade man upp beskyddarna kunde de förorsaka mycket skada. På finska heter de haltijat. I Sverige finns skogsrå som beskyddar och råder över skogen.

5. Kort

- Skogens beskyddare. Hurudana var de?
- Hurudant var människans förhållande till skogens beskyddare?
- Vad är deras finska namn? De är en viktig del av den finska mytologin i skogsmiljö.

6. Myt/Trosföreställning om älgen.

Älgen är och har alltid varit en av våra viktigaste viltarter. De första stenåldersmänniskorna som kom till Finland följde efter älgen hit. Det finns många trosföreställningar och myter om älgen.

På gamla hållristningar är älgen ofta avbildad och älgen var förknippad med jaktmagi.

För våra förfäder och speciellt i samernas mytologi var älgen världsalltets centrum och har sitt ursprung uppe i himlen, lika som björnen. Älgen symboliserade något gudomligt och att rita av älgen gav jaktlycka.

En myt var att älgens haxskägg innehöll vatten och om en jägare angrep en älg kunde vattnet bli hett och älgen sprutade vattnet på jägaren och brände jägaren till döds.

Under 1600-talet i det finsk-svenska kriget använde man älgens skinn till att laga rustningar och brynjor. Det fanns magisk kraft i skinnet och rustningen/brynjan skyddade krigaren.

6. Kort

- Älgen var livsviktigt som byte för våra förfäder. Är ännu idag vår viktigaste viltart.
- Det finns många myter/trosföreställningar om älgen, känner ni till någon?
- Hållristningar, samernas mytologi, älgens haxskägg, älgens skinn.

Källa: Tuo hiisi hirviäsi. Metsästyksen kulttuurihistoria Suomessa. Heikki Lehikoinen. 2007.

Diskussion: (Exempel på frågor)

- Kan eleverna till några andra gamla trosföreställningar och myter eller regler för jakt än de här?
- Hur upplevs skogen idag?
- Finns det något mystiskt och heligt i skogen idag?
- Vad tycker ni om kalhyggen och nedskräpning?
- Har vi människor idag respekt för skogen och de som bor där?
- Hur kan vi som enskilda äventyrare, vandrare, jägare och fiskare vårda och ta ansvar för naturen och vistas i vildmarken enligt naturens villkor?
- Vad kan ge jaktlycka idag?

Kanske ger naturen och skogen i sig själv lycka åt människan idag. Många människor bor i städer och ser betong och asfalt och är mycket inomhus. Många människor är stressade och det händer alltför mycket hela tiden. Lycka är för många tystnad, lugn och ro i skogen eller vid havet och att uppleva naturen med alla sina sinnen. För jägaren idag kan lycka innebära att få vara i naturen.

3. Drama om allemansrätten

Tid: 20–30 min

Material: Regelkort (finns att printa ut i slutet av programmet).

För våra förfäder var allt omkring dem vildmark och överallt var det fritt att gå. Också jaktmarkerna var nästan oändliga och jakten ganska fri. På de flesta håll i världen idag kan man inte vistas och röra sig fritt i naturen på andras marker. I Norden har vi den rättigheten kvar, allemansrätten. Allemansrätten är en rättighet men den innebär också skyldigheter. Huvudregeln i allemansrätten är "inte störa – inte förstöra". Vi skall i nästa aktivitet repetera vilka rättigheterna och skyldigheterna är.

Uppgift: Eleverna spelar upp små scener som anknyter till allemansrätten.

Eleverna är i grupper på 3-4 (samma grupper som i senaste uppgift). Grupperna får ett kort med en regel. Gruppen kan först gå avsides och öva dramat ca 5 min. Sedan samlas alla och varje grupp spelar upp allemansrättsregeln. De kan också välja att spela regeln så att de bryter mot den. Åskådarna skall nu gissa vilken regel det är och om gruppen följer eller bryter mot regeln. Vildmarksfaddern kan tillsammans med andra deltagande vuxna spela upp en regel.

Regelkort

- I skogen får man plocka bär och svamp
- När man rör sig på andras marker skall man inte föra oväsen. Du får röra dig fritt, men med respekt för andra.
- I skogen får man tälta en natt om man inte är inne på någons gård. I en nationalpark enbart på utsatta platser.
- Man får aldrig slänga rosk i naturen.
- Man får inte ta grenar från träd. Däremot får man ta torra kvistar som ligger på marken.
- Man får bara göra upp eld i skogen om man har fått lov från markägaren. Man får aldrig göra upp eld om det är fara för skogsbrand.
- I sjöar och havet får du meta och pilka. Om du är under 18 år får du fiska med kastspö.
- I skogen får man skida utanför spåren.
- Man får inte riva loss mossor och lavar från skogen
- I skogen får man cykla men i nationalparker enbart på utsatta leder. Man får inte cykla på åkrar.

- Hundar får inte springa lösa i naturen.
- Jakt hör inte till allemansrätten
- På områden där markägaren gett tillstånd får hundar gå lösa under jakt
- Vill man jaga på annans mark idag måste man få lov av markägaren

Efteråt kan ni diskutera allemansrätten och de olika reglerna.

Källa: Sportfiskarna. Sveriges sportfiske- och fiskevårdsförbund. Klassdraget. Inspirationshäfte.
<http://www.sportfiskarna.se>

4. Tankar om skog

Tid: 20–30 min

Material: Papperslappar. Penna. Några plastlådor.

Eleverna skall själva ha med pennor. Varje elev får 2-3 lappar. Varje elev gör uppgiften enskilt. Vilka saker kommer de först att tänka på när de hör ordet skog? Eleverna skall skriva ner tankarna på lappar. Ett ord skrivs på varje lapp. Det skall inte ta så lång tid för dem att komma på något, bara någon minut. Vildmarksfaddern och de andra vuxna skriver också ner sina tankar om skogen på lappar. Då eleverna är färdiga för de lapparna till vildmarksfaddern och lapparna behandlas anonymt. Vildmarksfaddern lägger ut lapparna på marken. Alla elever samlar gemensamt orden i grupper som de anser hör till samma kategori och sätter lapparna i olika lådor. De hittar på rubriker över varje grupp med ord. Eleverna skall tillsammans komma fram till och kompromissa vilka ord som hör till vilken grupp. Flera ord kan passa till flera olika lådor. Försök ändå sortera dem. Eleverna kan endera själva hitta på rubriker eller vildmarksfaddern kan ge förslag till rubriker. Exempel på rubriker; känslor i skogen, hobbyn i skogen, den fysiska skogen, människan i skogen, miljö och skog.

Syfte: Att få fram att skogen har olika betydelse för olika människor.

Uppgiften avslutas med ett samtal om skogens varierande betydelse för oss alla.

Källa: Skogen i skolan. Information och inspiration för lärare och elever.
www.skogeniskolan.se

Lektionens avslutning

Tid: 5 min

Gå igenom vad lektionen handlat om och berätta kort något som knyter ihop det vi behandlat.

Skogen och vildmarken är lika viktig för oss idag som den var för våra förfäder. Vi behöver ha kunskap om naturen och bry oss om den, för att vi fortfarande är helt beroende av naturen. För att vi inte genom vår aktivitet och vårt beteende skall förstöra naturen. Naturen är inte ett förråd från vilken vi kan konsumera allt för våra behov. Det syre vi får från luften kommer från växterna och träden och den mat vi äter kommer från naturen. En stor del av våra kläder görs av material som kommer från växter och djur. Också många mediciner kommer från naturen.

Naturen i sig själv är också viktig för oss. Naturen gör att vi människor mår bra. Jakt och fiske är populära fritidsintressen bland finländarna idag och en viktig del av vildmarkslivet för många. För de flesta jägare och fritidsfiskare är det upplevelsen i naturen och vildmarken som är viktigt, medan bytet och fångstens storlek har mindre betydelse. Som jägare och fiskare har man ett stort ansvar för sitt beteende.

För andra räcker vildmarkslivet i sig. Vilken hobby man än har och vad man än gör i naturen är det viktigt att vi respekterar naturen och skyddar den.

Fråga eleverna vad de tyckte om lektionen och vad som var roligast. Har de lärt sig något nytt?

- Hur kan vi som enskilda äventyrare, vandrare, jägare och fiskare vårda och ta ansvar för naturen och vistas i vildmarken enligt naturens villkor?

Vildmarksliv är spännande och roligt. Kanske någon också intresserar sig för vildmarksliv, jakt och fiske i framtiden

Önska eleverna goda stunder i naturen och vildmarken!

Järpe

Wikimedia

Hällristning av en kvinna som jagar

Wikimedia

1. kort: Vilken myt/vilken berättelse/vilken rollfigur är det fråga om? Hitta på med hjälp av dessa tips! Förbered er att berätta ert svar till de andra eleverna.

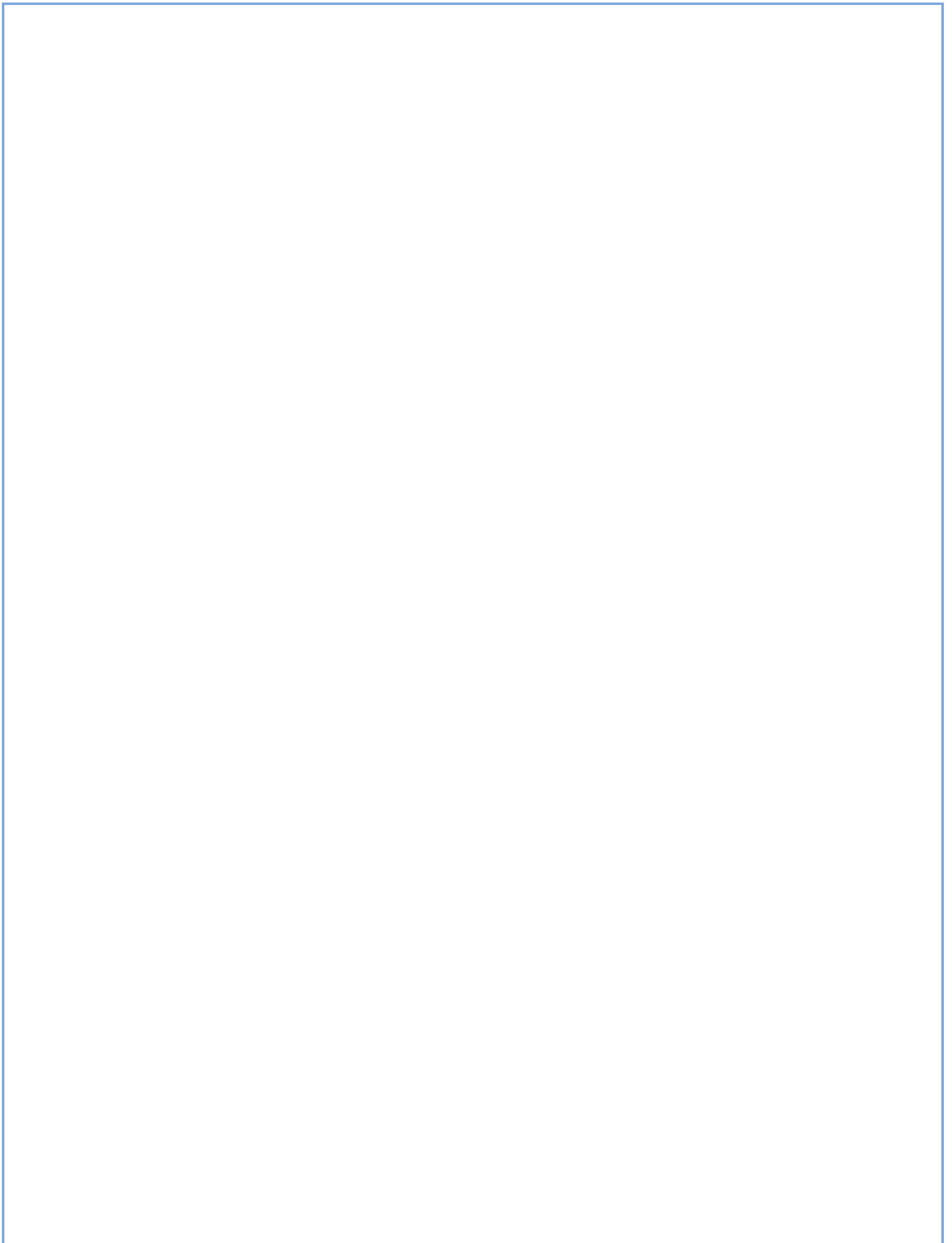
- Skogens gud eller härskare i finska mytologin
- Hur såg han ut?
- Vilken makt hade han?
- Vem var Mielikki?
- Offergåvor och jaktlycka förknippade med honom.
- Vad har en lågvuxen gran med honom att göra?
- I vilken bok är det skrivet om honom?

2. kort: Vilken myt/vilken berättelse/vilken rollfigur är det fråga om? Hitta på med hjälp av dessa tips! Förbered er att berätta ert svar till de andra eleverna.

- Hur uppfattade våra förfäder björnen?
- Varför fick man inte säga dens namn?
- Vilka olika namn hade man för björnen? (Både svenska och finska).
- Varför kunde björnen anfälla en människa?

3. kort: Vilken myt/vilken berättelse/vilken rollfigur är det fråga om? Hitta på med hjälp av dessa tips! Förbered er att berätta ert svar till de andra eleverna.

- Varför måste våra förfäder väcka ett sovande djur innan jakten?
- Vilket djur var speciellt viktigt att väcka?
- Vad kunde hända om man inte väckte den?

4. kort: Vilken myt/vilken berättelse/vilken rollfigur är det fråga om? Hitta på med hjälp av dessa tips! Förbered er att berätta ert svar till de andra eleverna.

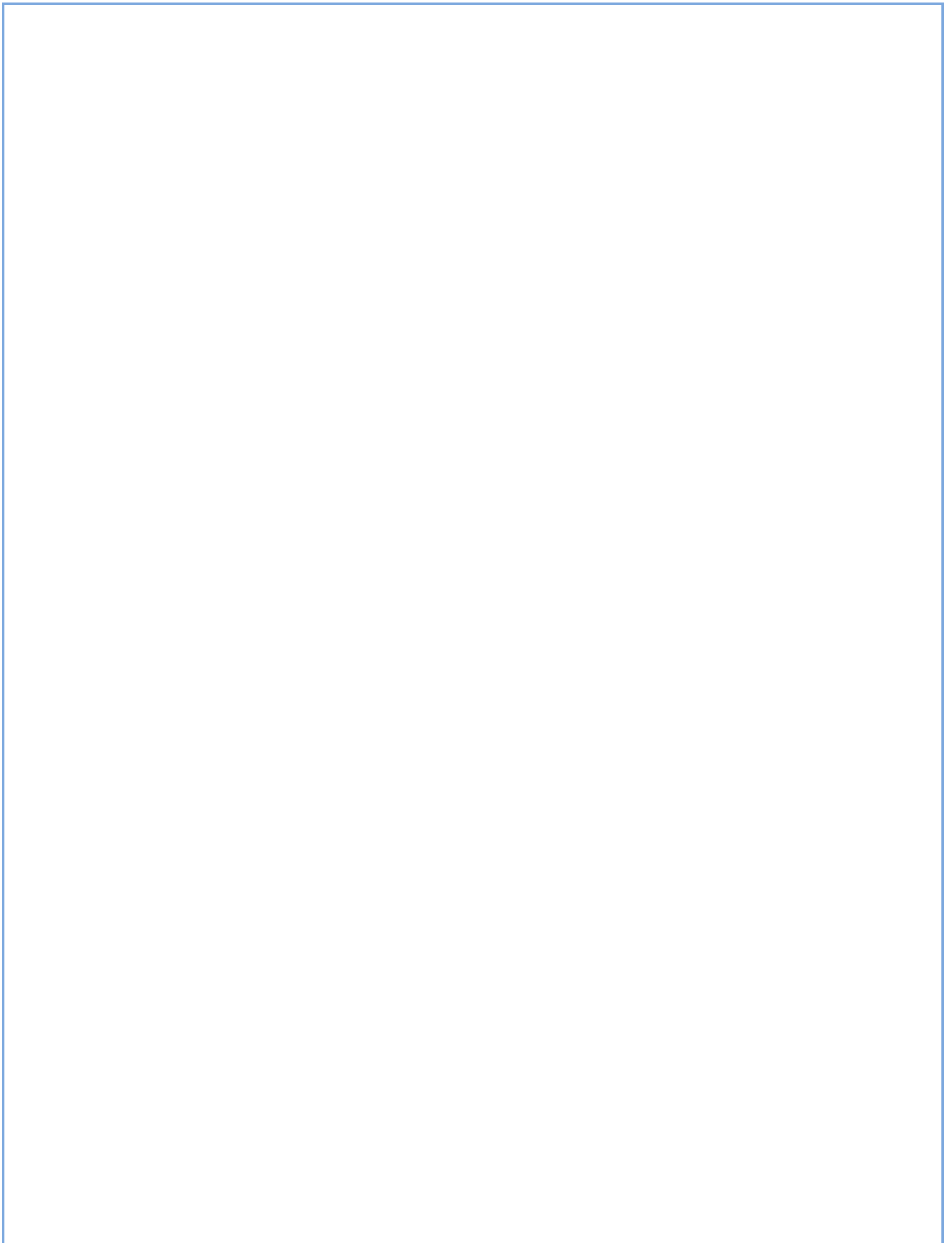
- Våra förfäder jagade och fiskade inte under samma utflykt. Varför?
- Kokade man viltkött och fisk i samma gryta?

5. kort: Vilken myt/vilken berättelse/vilken rollfigur är det fråga om? Hitta på med hjälp av dessa tips! Förbered er att berätta ert svar till de andra eleverna.

- Skogens beskyddare. Hurudana var de?
- Hurudant var människans förhållande till skogens beskyddare?
- Vad är deras finska namn? De är en viktig del av den finska mytologin i skogsmiljö.

6. kort: Vilken myt/vilken berättelse/vilken rollfigur är det fråga om? Hitta på med hjälp av dessa tips! Förbered er att berätta ert svar till de andra eleverna.

- Älgen var livsviktigt som byte för våra förfäder. Är ännu idag vår viktigaste viltart.
- Det finns många myter/trosföreställningar om älgen, känner ni till någon?
- Hällristningar, samernas mytologi, älgens hagskäg, älgens skinn.

Regelkort för drama om allemansrätten. Klippa!

I skogen får man plocka bär och svamp

När man rör sig på andras marker skall man inte föra oväsen. Du får röra dig fritt, men med respekt för andra.

I skogen får man tälta en natt om man inte är inne på någons gård. I en nationalpark enbart på utsatta platser.

Man får aldrig slänga rosk i naturen.

Man får inte ta grenar från träd. Däremot får man ta torra kvistar som ligger på marken.

Man får bara göra upp eld i skogen om man har fått lov från markägaren. Man får aldrig göra upp eld om det är fara för skogsbrand.

I sjöar och havet får du meta och pilka. Om du är under 18 år får du fiska med kastspö.

I skogen får man skida utanför spåren.

Man får inte riva loss mossa och lavar från skogen

I skogen får man cykla men i nationalparker enbart på utsatta leder. Man får inte cykla på åkrar.

Hundar får inte springa lösa i naturen.

Jakt hör inte till allemansrätten

På områden där markägaren gett tillstånd får hundar gå lösa under jakt

Vill man jaga på annans mark idag måste man få lov av markägaren